

НАУКОВА СПАДЩИНА К.Д.УШИНСЬКОГО Й СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ В ШКОЛІ

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу деяких дидактичних і методичних положень наукової спадщини К.Д.Ушинського у світлі сучасних тенденцій у викладанні української мови в школі.*

***Ключові слова:** розвиток мовлення, розвиток мислення, «дар слова», комунікативне навчання, інтерактивні технології.*

Однією з важливих умов успішного навчання мови є практичне оволодіння нею. Аналіз чинних програм з української мови дає змогу констатувати, що всі вони орієнтують на підпорядковане вивчення правил, засвоєння структурних системних зв'язків у мові комунікативній спрямованості шкільного курсу. Випускник школи повинен не тільки опанувати основні розділи мовознавства, а й активно використовувати мову як засіб спілкування і самовираження, вільно висловлювати власні думки, в усній та писемній формі здійснювати мовленнєву діяльність.

Суспільство завжди визнавало пріоритетну роль мовлення в житті людини, тому питанням розвитку комунікативних умінь дітей приділялася велика увага майже в усіх відомих системах освіти. Спроби пов'язати процес навчання відповідно до його цілей і характеру з комунікативною діяльністю робили методисти з давніх часів. Витоки багатьох методичних напрямків сучасності знаходимо в роботах видатних методистів ще дореволюційної школи (М.В.Ломоносов, Ф.І.Буслаєв, Я.К.Грот, В.Г.Белінський, І.І.Срезневський, К.Д.Ушинський, В.І.Водовозов, М.Ф.Бунаков та інші).

Особливої ваги в контексті сучасного реформування освіти набуває наукова спадщина К.Д.Ушинського. Великий педагог і психолог створив мудре за змістом і високопоетичне за формою вчення про рідну мову людини, подав

багато цінних дидактичних і методичних рекомендацій. І хоча основну увагу науковець приділяв змісту й методиці початкового навчання рідної мови, деякі положення його вчення важливі й для середньої і старшої школи. У теперішній час, коли коли сучасна методика займається пошуком нових, ефективних, форм і методів навчання мови, шляхів підвищення якості знань учнів і рівня їх розвитку, прогресивні ідеї К.Д.Ушинського набувають особливої актуальності в практиці роботи вчителів.

Завданням нашої публікації є аналіз педагогічних поглядів К.Д.Ушинського з метою визначення основних напрямків у навчанні рідної мови, зокрема на останньому етапі її вивчення в школі.

Разом з передовими людьми свого часу К.Д.Ушинський боровся за навчання дітей рідною мовою, психологічно обґрунтував необхідність входження дитини в духовне життя свого народу за допомогою його, а не чужинецької мови. Перехід одного з поколінь на чуже мовлення не лише розриває генетичні мовленнєві коди, отримані дитиною у спадок від батьків, а й призводить до втрати національно-ментальних рис, негативних змін у розвитку всіх психічних властивостей. Адже, на думку К.Д.Ушинського, рідне слово є основою розумового розвитку й скарбницею усіх знань: в ньому початок всякого розуміння, усе через нього проходить і до нього повертається. Актуальність переконань видатного педагога підтвердили наші дослідження. Так, анкетування, проведене серед старшокласників виявило, що більшість опитаних на першому місці серед основних власних мовленнєвих недоліків указали вживання русизмів, неправильне наголошення слів, часті паузи у мовленні, спричинені труднощами в доборі доречного українського слова. Така ситуація склалася внаслідок панування в школі й дома, у засобах масової інформації російської мови, нерідної для більшості. А тому формування україномовної особистості – одне з пріоритетних завдань шкільного навчання.

У навчанні рідної мови К.Д.Ушинський ставив три мети: розвиток

природженої душевної сили.здібності - «дару слова», свідоме оволодіння скарбами рідної мови і засвоєння логіки мови через засвоєння її граматичних законів у їх логічній системі [3; 193]. При чому реалізація цих цілей повинна здійснюватися одночасно.

Педагог був переконаний, що діти наділені природною здібністю – „даром слова”, тому завдання вчителя полягає в тому, щоб розвивати її на основі принципу єдності та нерозривності процесів розвитку мовлення та мислення. Робота над словом, на думку К.Д.Ушинського, повинна бути спрямованою на формування навички користуватися ним вільно в усному й писемному мовленні. А саме це є змістом сучасного комунікативного підходу до навчання рідної мови, у контексті якого першочерговим завданням є формування умінь і навичок мовленнєвого спілкування, розвиток здібностей здійснювати комунікацію, а спосіб опанування мови вбачається в її практичному використанні. Актуальними вважаємо думки К.Д.Ушинського про те, що розвинути «дар слова» можна лише в діяльності при таких формах роботи, які відповідатимуть чотирьом вимогам: вони повинні бути по можливості самостійними, систематичними, логічними, бути усними й писемними, при чому усні передуватимуть писемним [3].

Для методичної системи К.Д.Ушинського характерний підхід до вивчення мови як цілісного явища. На думку відомого педагога, мова перебуває в органічній єдності з думкою, а тому її розвиток окремо від думки неможливий. Надзвичайно актуальними, на нашу думку, є слова К.Д.Ушинського про те, що «звичка чисто, гладко й гарно базікати про всякі нісенітниці та зв'язувати влучними фразами беззмістовні думки, які зовсім одна з одної не впливають, є одна з найгірших людських звичок»[3; 172]. Спостерігаючи за мовою старшокласників, ми помітили,що деякі діти багато й «красиво» розповідають про якусь подію, явище, намагаються створити ефект знання предмету розмови, а насправді ж мають лише поверхнєве уявлення про проблему, не розуміють її суті. А тому слушною видається порада

К.Д.Ушинського спрямовувати навчання на формування в учнів не самого знання, а «ідеї, що розвивається в розумові дитини засвоєнням того чи іншого знання»[2; 174].

Однією з найважливіших умов правильної побудови всієї навчальної роботи з учнями педагог вважав урахування вікових та психологічних особливостей дітей. На його думку, матеріали, форми, методи навчання повинні відповідати можливостям розумової діяльності, забезпечувати рух їхнього пізнання від явища до сутності.

У різні періоди шкільного дитинства зі зміною провідної діяльності змінюються й мотиви та функції мови. Старшокласники навчальний процес оцінюють з точки зору того, що він дає для майбутнього, наскільки відповідає їхнім уявленням про подальшу діяльність. Тобто з позицій видатного педагога К.Д.Ушинського у дітей вже виробилася звичка «до внутрішньої роботи над приведенням в ясну й чітку стрункість усього багатства уявлень»[2; 174]. При цьому для них набуває великого значення не лише зміст знань, а й способи їх здобування. Потреба утвердити себе як особистість, розвинути всі свої духовні (інтелектуальні, моральні, естетичні) сили і здібності викликає активну самостійну інтелектуальну діяльність. Тому закономірним є те, що сучасний етап розвитку методики мови позначений упровадженням у практику навчання таких форм занять, при яких є можливість думати, шукати найбільш раціональні шляхи розв'язання задач, коли треба виявити самостійність, логічність, доказовість мислення, коли вони можуть висловити власну думку, переконатися в правильності суджень тощо.

Широке впровадження в практику навчання рідної мови новітніх технологій також потребує урахування загальнодидактичних і методичних порад К.Д.Ушинського. Так, наприклад, застосовуючи інтерактивні технології на уроках української мови в старших класах, ми спочатку використовували різноманітні форми і методи кооперативного навчання (парна робота, робота в малих групах), а лише потім – колективно-групового навчання, технології

ситуативного навчання й опрацювання дискусійних питань. Роботу проводили систематично, від найпростіших форм до складніших, особливу увагу приділяли розвитку усного мовлення – як монологічного, так і діалогічного, адже випускники школи повинні володіти не лише знаннями, а й уміти набуті знання використовувати в нетрадиційних ситуаціях, тобто оволодівати способами практичної діяльності, творчим досвідом. Таким чином, робота над мовною теорією підпорядковується цілям мовленнєвого розвитку.

Наведемо приклад застосування інтерактивного навчання на уроках мови в старших класах.

Інтерактивний прийом «Мікрофон» надає можливість сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. Роль уявного мікрофона виконує предмет (ручка, олівець тощо), який учні передають один одному, по черзі беручи слово. Так, на закріплення матеріалу про прикметники (10-й клас) учням пропонується лінгвістична гра, в основі якої – прийом «Мікрофон». Учитель читає короткі тлумачення слів, а учні по черзі замінюють кожне з них одним словом, при чому це слово – прикметник м'якої групи:

- Синонім слова *безмежний, безконечний*? (Безкрайній)
- Який не перебуває в певному місці в цей час? (Відсутній)
- Який міститься в середині чогось? (Внутрішній)
- Який має відношення до всієї земної кулі? (Всесвітній)
- Який триває багато років, довгі роки? (Довголітній)
- Який буває перед сходом сонця, до світанку? (Досвітній)
- Який задовольняє щось, відповідає якимсь потребам? (Достатній)
- Який не придатний ні для чого? (Нікудишній)
- Синонім слів *своєрідний, неповторний, оригінальний*? (Самобутній)
- Який не є членом цього колективу, чужий? (Сторонній)
- Який стосується мистецтва, відтворення дійсності в образах? (Художній)

- Синонім слова *минулорічний*? (Торішній)
- Антонім слова *святковий*? (Будній)
- Який назавжди залишився в пам'яті? (Незабутній)
- Антонім слова *задній*? (Передній)
- Колір середній між голубим і фіолетовим? (Синій)
- Антонім слова *ранній*? (Пізній)
- Синонім слова *немолодий*? (Літній).

Визначаючи різні види навчання і різні прийоми навчання, К.Д.Ушинський вже понад сто років тому віддавав перевагу активному навчанню, однак лише тепер, після багатьох дискусій і серйозних досліджень, його думки знайшли своє наукове підтвердження і стали загально визнаними положеннями для організації навчального процесу в школі. Вищевказаний інтерактивний прийом «Мікрофон» є елементом активного навчання і сприяє збагаченню словникового запасу учня, є важливим засобом розвитку вміння точно й влучно вживати слова, а отже, сприяє реалізації другої мети в навчанні мови за К.Д.Ушинським - ввести дитину у свідоме володіння скарбами рідної мови.

Великі можливості для застосування цього прийому з зазначеною метою містять аспектні уроки в 10-му класі, на яких повторюється й узагальнюється матеріал з лексикології (замінити іншомовне слово власне українським, застаріле – загальноживаним, стилістично забарвлене – нейтральним тощо). Такий вид роботи активізує мислення і творчу фантазію учнів, сприяє збагаченню лексичного запасу.

Надзвичайно цінним є прийом «Мікрофон» і для розвитку вмінь діалогічного мовлення. Перш ніж дати учням завдання скласти діалог відповідно до запропонованої ситуації (таке завдання передбачено програмою) можна провести розминку із використанням цього інтерактивного прийому. Після інструктажу вчителя про те, що говорити слід лаконічно, швидко (не більше ніж 1хвилину) і з дотриманням мовленнєвого етикету, старшокласникам

пропонуються такі комунікативні ситуації:

- Висловіть невпевненість, відповідаючи на питання «Чи не міг би ти мені допомогти підготувати домашнє завдання?»;
- Дайте відповідь на подяку «Спасибі за ваш люб'язний лист»;
- Подякуйте другу за надану допомогу;
- Висловіть здивування з приводу почутого «Це дуже нецікавий фільм»;
- Спитайте дозволу задати питання;
- Спитайте, як здоров'я у однокласника, що недавно був тяжко хворий;
- Запросіть нового знайомого на вечірку;
- Дайте згоду виступити з доповіддю на учнівській конференції;
- Відмовтеся від запрошення сходити в театр;
- Дайте невизначену відповідь на питання «Ти поїдеш на екскурсію?»
- Висловіть незадоволення з приводу почутого «Оля не встигне закінчити реферат вчасно»;
- Висловіть здивування з приводу небажання однокласника вступати до університету;
- Дайте пораду другу, що йде складати важливий екзамен;
- Висловіть сумнів з приводу небажання Іван їхати на море;
- Попередьте подругу про недопустимість запізнення на збори;
- Дізнайтеся, як справи у товариша, якого давно не бачили;
- Попросіть однокласника допомогти в підготовці реферату (він дуже зайнятий).

Виконання вищезазначеної вправи сприяє виробленню у школярів умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях. Саме таким, на думку К.Д.Ушинського, повинно бути навчання дітей в школі: не лише збагачувати знаннями, а й навчати використовувати їх у подальшому житті [1, 144].

Таким чином, правильний розвиток і удосконалення мовлення в учнів, виховання у них глибокої поваги до слова, формування високої культури

мовлення має велике значення в теперішній час у контексті підготовки усебічно розвиненого молодого покоління. Поглиблене вивчення й творче використання педагогічної спадщини К.Д.Ушинського надасть значну допомогу вчителям у реалізації цієї важливої мети, адже його думки та поради залишаються актуальними й цінними в сучасній педагогічній науці.

Література

1. Гончаров Н.К. Педагогическая система К.Д.Ушинского. – М.: «Педагогика», 1974. – 272с.
2. Педагогічні ідеї К.Д.Ушинського/За редакцією В.І.Войтко, С.М.Полгородник, Н.П.Калениченко, О.М.Савченко. – К.: Вища шк.,1974. – 339с.
3. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. – К.: «Радянська школа», 1949. – 418с.

The article is devoted to the analysis of some didactic and metodological positions of K.D.Ushynsky in the context of contemporany tendencies in the Ukrainian language teaching at school.

Key words: speech development, development of thinking, «talent to communicate», communicative learning, interactive technology.